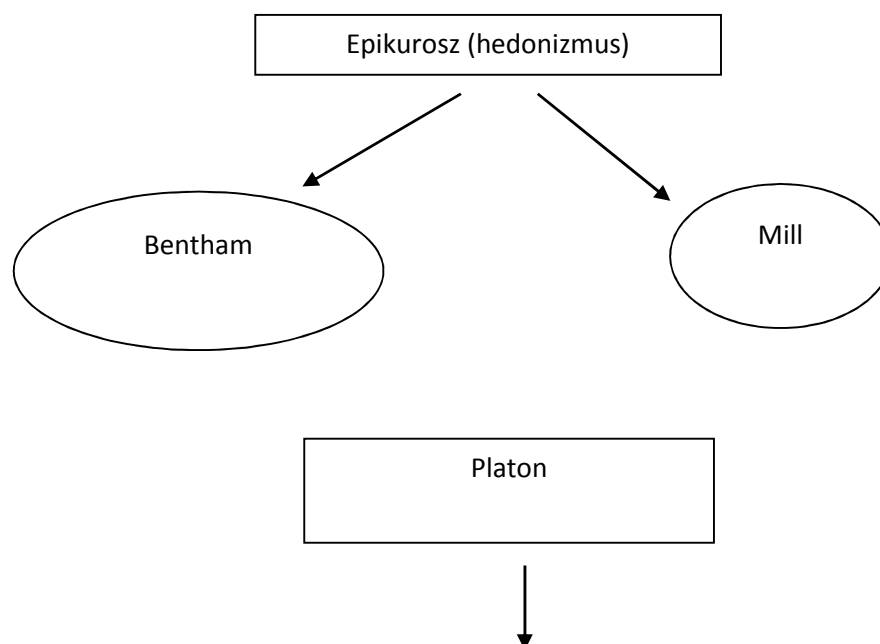

Kulturális – etikai előzmények a közgazdaságtanban (2. rész)¹

Az ókori Görögország

Nemcsak az európai filozófia elődje ókori görög bölcelet, hanem az euro-atlanti civilizáció és közgazdaságtan alapjait is fektették le

Elsőként az empirikus-sztoikus vitát kell említeni.

tudományos fejlődés matematikai alapjai

Az első filozófusok szembeálltak a mítoszokkal, ők akartak lenni „az igazság bajnokai”. Az eposz és tragédiaköltők viszont kemény konkurenciának számítottak, hiszen az emberek őket tartották az erkölcsi gondolkodás letéteményeseinek. Ráadásul a nagy sikerű „költői alkotások a nép ajkán terjedtek, túléltek a magát az író, emléküik fennmaradt (Szimonidész →” A

¹ Az írásmű első része megjelent: Józsa Imola (szerk.): Tanulmányok a gazdaság, a társadalom és a filozófia területéről. Budapest: PREMA Consulting, 2015.

költészet festmény, melynek megadatott a beszéd ajándéka”). Itt meg kell állnunk egy pillanatra: az igazság fogalmáról van szó.

Napjainkban e fogalmon tudományos, vagyis egzakt, objektív tényeket értünk. Az ókoriak elfogadták teljes mértékben a költői igazságot is, amely érzelmi – lelki összhangban áll a történettel vagy költeménnyel. A tudomány „egyszerűsít”, a költészet (és irodalom) – érzékeny, olyan dolgokat is észrevesz világunkból, amit a tudomány (szándékosan) – nem. De kancsal dolog lenne e kettőt összehasonlítani. Nem is akarom, viszont a költők néha olyan társadalmi problémákat is felvetettek (és „körüljártak”), amelyeket a filozófusok tudatosan kikerültek (Hésziodosz →” a múzsák az isteni hangot ültették el bennem: hirdessem, mi lesz s volt”), és még: az igazság elmondásának (aletheia) ideje az éjszaka, formája az álom → Vö. ezt József álmával vagy R. Descartes tudományos módszerének első lépésével!) A későbbi korok tudósai a doxát keresték, a költőké (alethia) viszont irracionális, intuitív volt.

1. Hésziodosz és az első filozófusok

Hésziodosz, bár Thalész előtt élt, olyan kérdéseket, problémákat feszegetett, amit ma úgy neveznénk, hogy → erőforrások szűkössége, hatékony allokációjuk. Persze a maga módján válaszolta meg ezeket a kérdéseket: a szűkösség oka szerinte az, hogy az istenek okozzák, megbüntetve az embereket, Prométheusz miatt: „Elrejtették mélyen az istenek élelmünket;)<...>

Ám Zeusz elrejtette, szívében megharagudván, hogy megcsalta a görbeeszű Prométheusz őt is” **1**

Hésziodosz, mint azt művének címe is mutatja, még nem nézi le a munkát, sőt erénynek tartja. Thalesz, akit az első görög filozófusnak tartanak, főállású kereskedő volt. Nevéhez fűződik az a bizonyos eset, mikor elterjesztette, hogy rossz lesz az olajbogyótermés, de ő megszédte magát anyagilag, ezzel bizonyítván, hogy a kereskedelem könnyű, kicsinyes tevékenység.

Ő úgy vélte, hogy a szellemi tevékenységek magasabbrendűek a gazdaságiaknál. Ez utóbbiak témájukat, kérdéseiket tekintve is korlátozottak, ezért a filozófiának itt is irányítói szerepet kell kapnia. Az ókori görögök úgy tartották, hogy a filozófia a „tudományok” királynője (vs. mai helyzet).

Püthagorasz és hívei megalkották a számmisztikát. Püthagorasz számára egy szám nem csak mennyiséget jelölt, hanem minőséget is, amellyel leírható a kozmosz. Később Platon magyarázza – püthagorens kategóriák alapján -, a világ racionalitását. Hérakleitosz pedig – kortársaival ellentétben -, a mozgásban látja meg a világ harmóniájának forrását (vs. Parmenidész, aki a szokratikus és platonai idealizmus előfutára). A modern tudomány azóta is ingadozik a herakleitoszi és parmenidészi világnézet között; egyrészt modelleket csinál, s ezzel azt sugallja, hogy a világ állandó, vagy elveti a racionális modelleket, hiszen – szerintük - , nehéz leírni a világot, mely állandóan mozgásban van.

Számunkra Xenophón fontos: ugyan átlagos filozófus (ha egyáltalán szabad ilyet mondanunk!), de olyan gazdasági jelenséget kötötték le figyelmét, melyek bámulatra méltóak. Gazdasági szempontból két fontos műve van: az „Oeconomicus” és a „De vectigalibus”.

Az első műben átnézi a háztartásvezetés alapelveit, míg a másodikban tanácsokat ad Athén városállamának az államkincstár bevételeire vonatkozóan: szerinte az adóbevételeket a kereskedelmi tevékenységgel lehet növelni, valamint a bevándorlók (!) foglalkoztatásának ösztönözésével: „<...> úgy ez az eljárás még jóindulatúakká hangolná a metiokosokat s valószínűleg minden hontalan athéni metiokos kívánná levenni és így a bevételeket gyarapítaná.” **2**

Véleménye szerint a bevándorlók kereskedelmi tevékenységéből egész Athén profitálna. Számolt az ún. „emberi motivációval” is, azzal, hogy egy üzletember gyakran vágyik, hogy kivételesnek érezhesse magát. Xenophón tisztában volt a használati érték és csereérték közötti lényegi különbséggel (Kritobulosz furulyás példája). Kétezer évvel A. Smith előtt beszélt a munkamegosztásról (rámutatva, hogy milyen fontos ennél a kérdésnél a közösség nagysága, mérete (kisváros vs. nagyváros).

Foglalkozott a hasznosság (és haszonmaximalizálás) problémájával is: „<...> lássátok el az állam ügyeit a következő évben is annyiból, amennyit az adók a békekötés előtt kivetettek, ami ezen felől befolyik <...> ezt az összeget vegyétek és rendezkedjete be vele úgy, hogy a lehető legtöbb bevétel származzék belőle”. **3** Mértéktartóan nyilatkozik a gazdasági sikerről vagy kudarcról, jól látja, hogy nehéz bármit is jósolni egy olyan helyzetben, ahol a mezőgazdaság játsza a legmeghatározóbb szerepet. Érdekes gondolata viszont, hogy a gazdasági történéseket kulturális kontextusba kell helyezni, hiszen Xenophón szerint a legjobb gazdasági

tanács sem lehet teljes, ha nem veszi számításba az összes tényezőt (istenek, akarata, ösztönök stb.). Érdekes, hogy ő is beszél a vágyak kielégíthetetlenségéről: „<...> ezüstsől azonban senki sem szerzett annyit, hogy ne kellene neki még több; ha már nagyon sok van belőle egyeseknek, a felesleget elássák <...>”. **4**

2. Platón

Platón ajándékozott meg bennünket az absztrakció fogalmával, vagyis hogy a világot a gondolkodáson keresztül lehet legjobban megismerni (barlang példa).

„S ha ez így van, akkor a világ szükségképpen képmása valaminek”. **5**

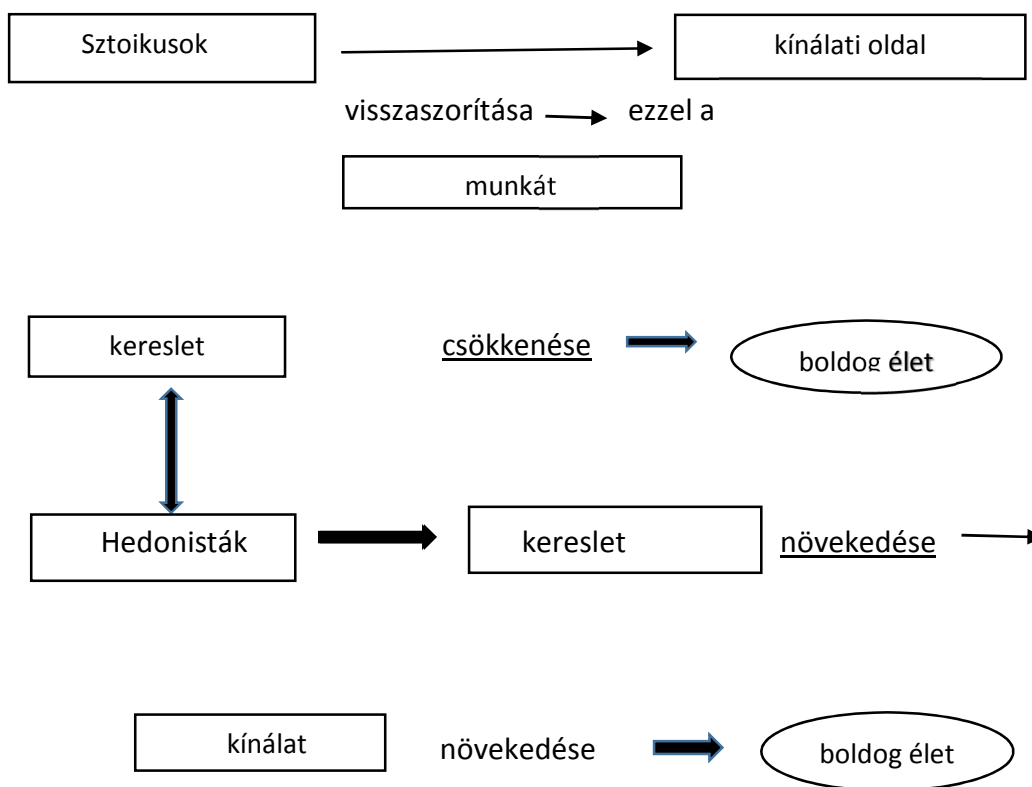
Az igazsághoz vezető út – a racionalitás. Platón meg volt róla győződve, hogy a változó dolgoknak van egy ideájuk, amely örök és állandó. Ez a racionalista hagyomány fontos szerepet játszott később a közgazdaságtudományban is (matematikai modellek, egzakt függvények). A platóni hierarchia csúcsán a filozófia áll (mert – szinte - a matematika sem képes visszaadni a teljes valóságot). A teljes tudást a filozófia adja. Platón szerint a világot csak úgy érthetjük meg, ha megteremtünk egy mátrixot (metanarrativa, archetípus, civilizációs modell).

A modellek Platón szerint feltárják a létezés láthatatlan törvényeit (vs. Arisztotelész, aki tagadja, hogy az ideák függetlenül léteznének). Platónnál a vallás és a matematika nem ellentétei egymásnak, hanem kiegészítései („Isten nem kockázik”). Ezt a gondolatot viszi tovább a XX. századi magyar filozófus, Polányi Mihály: „<...> a tudomány is olyan meggyőződésrendszer, amely mellett el vagyunk kötelezve”. **6**

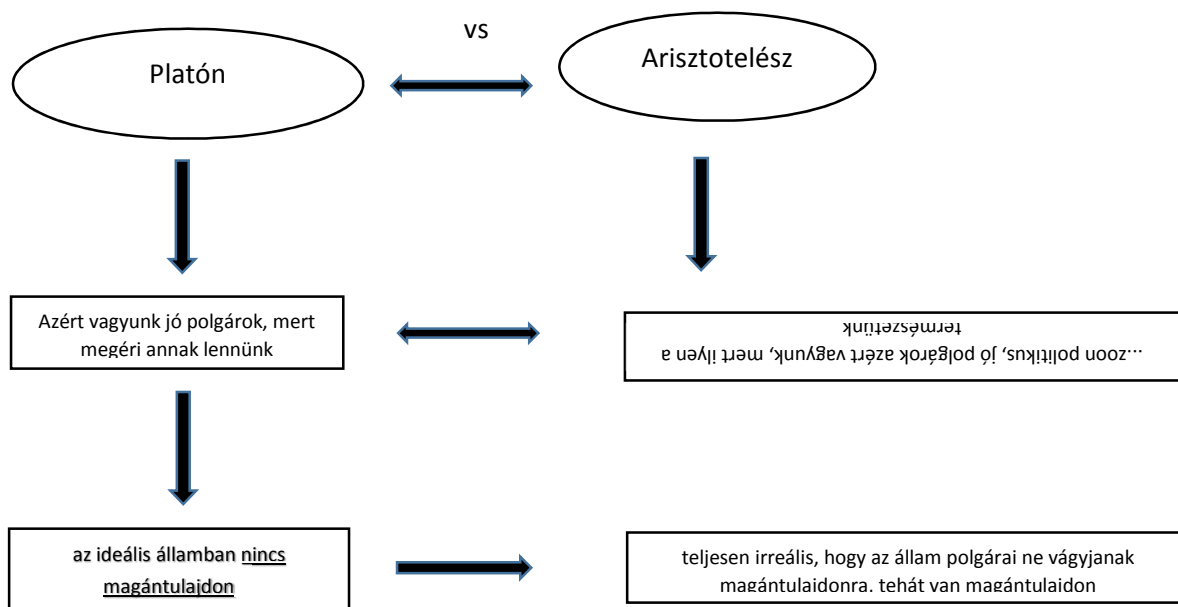
Hiszünk abban, hogy a valóság megismerhető. A homo oeconomicus is egy érdekes modell: hisszük, hogy az ember racionális lény, aki tökéletesen van informálva, és még létezik „egy láthatatlan kéz” is a társadalomban.

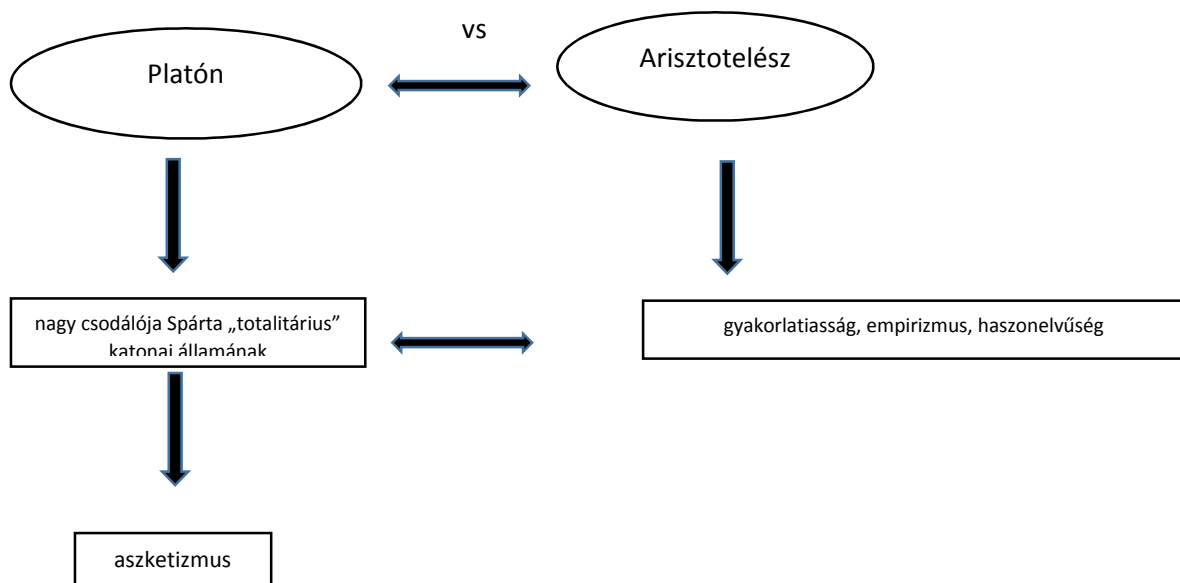
De visszatérve Platónhoz: minimálisan törődött a testtel, a materiális világgal. Ebben osztozni fog a korai kereszténység is (Pál apostol, Szent Ágoston → a test a lélek börtöne). Aszkéta társadalmak nem fognak eljutni a specializációhoz, nem akarnak elérni egy magas szintű anyagi jólétet. Egy ilyen társadalomban a közgazdaságtan ki sem alakul. Platón megveti a fizikai munkát, szerinte ez igazán csak a rabszolgáknak való. Filozófusunk – elvű sztoikus (ez a hagyomány Szokratésznál az eudaimon állapotában csúcsosodik ki). A sztoa azt tartotta, hogy kerülni kell a tartós kapcsolatokat, mert ezek az anyagi világhoz láncolnak minket. A sztoikusok úgy tartották, hogy ha minél kevesebb tárgyunk, anyagi

javunk van, annál szabadabbak vagyunk (vs. mai, modern ember). Diogenész példáját sokan ismerik: fapoharát is eldobja, hiszen vizet a tenyerünkből is ihatunk.

Ez a vita tovább folyik Platón és Arisztotelész között

A hanyatlás okát a vágyak féktelenségében látja, ezt úgy akarja kiküszöbölni, hogy egy új hierarchiát hozna létre, melynek csúcsán egy filozófus uralkodik, aki mértékletességet hirdet.

A fejlődés – Platon szerint – a nem fogyasztásban, a nem termelésben realizálódik.

Filozófusunk arra számít, hogy a társadalom tagjai önként vállalják az aszkétizmust, illetve leszoktathatók a javak birtoklásáról.

Ezen kívül a fejlődés másik záloga az iránymutató eszmék és célok megléte a társadalomban. Ez egy olyan utópia („ou”=nem, „toposz”=hely, vagyis egy olyan elképzelés, melynek megvalósítására nincs konkrét hely!), melynek célja, hogy mindenki megvalósíthatná magát anélkül, hogy nyomasztaná a családi háttér. (Mindenkinek elfoglalhatná a társadalomban azt a helyet, ahol a maximumot adhatná a közösségnek → lásd hasonló gondolatok Szophoklész Antigoné-jában is!) Platón vezetői egyfajta szuperman-ek (bocsánat!), akik nemcsak a magántulajdont utasítják el, hanem a szexualitás által kiváltott birtoklási vágyak is ellenállnak. (Lásd később katolikus egyház is felismerte ezt, de a megoldás más → a cölibátus). Platón szerint az állam élén állónak nem csak okosnak, műveltnak kell lennie, hanem látnia kell a jövőt, vagyis meg kell, hogy mutassák a tömegnek, mi lenne a jó, az ideális. Jövőkép nélkül nem lehet gyakorlatias döntéseket hozni.

Viszont a civilizáció fejlődésére ellenségesen tekint; szerinte a társadalmi változások okozzák a romlást és a hanyatlást. Hitt abban, hogy a történelmi végzet törvényét képes megtörni az erkölcsi akarat, mely az ember értelmére támaszkodik. Ez lett Európa egyik útja: a tudomány.

3. Arisztotelész

Ő a történelem első módszeres és precíz tudósa. Míg Platón és Szokratész inkább egy titokzatos vallás felkent papjaira hasonlítanak, Arisztotelész inkább nevezhető szakembernek. Erkölcsi tanításai: ősi vallások és viták gyűjteménye. Írásai formájukban is különbözik például Platón-étól (Platón dialógusokat és absztrakciókat alkot, Arisztotelész érvelése hasonlít leginkább korunk narratív stílusához).

Mégsem húzott éles vonalat a tudomány és filozófia közé (igaz, olyan dolgokat is a tudományokhoz sorolt, amelyeket ma már nem például költészetet, amely a képzőművészetet is jelentette számára). Az etika nála gyakorlati tudomány (hasonlóan a politikához). Tudományos munkáinak többsége inkább kvalitatív, mintsem kvantitatív. A gyakorlatot, a valóságot állította a középpontba, a filozófia az az út, mely vissza vezet minket a jó útra. Ő volt az empirista (szerinte az alma ideája magában az almában létezik) szemben Platón-na, akit inkább racionalistának mondanánk.

Arisztotelész pont azoknak a dolgoknak szentelt figyelmet, amelyek Platón számára árnyjátékok voltak. Vizsgálta a mozgást, annak értelmét, célját kutatta. Komoly szerepet szánt az etikának (erény etikája, amely a felvilágosodásig meghatározó volt, aztán válik ketté: haszonelvűségé kanti deontológia), úgy vélte, hogy a jó, helyes élet elképzelhetetlen a jó és rossz tanulmányozása nélkül. Védte a magántulajdont, kritizálta az uzsorakamatot, foglalkozott a pénz szerepével, megkülönböztette a produktív és inproduktív gazdasági tevékenységet, foglalkozott a monopóliummal. Számos olyan problémát boncolgatott, amelyet ma már a metaökonómia területére utalnak, arról nem is beszélve, hogy ezeknek a megoldásoknak a célját (telos) is górcső alá veszi. Például: mi a boldogság, az eudaimonia? (Eudemoszi etika). Arisztotelész a „személyes” jót csak akkor illeti ezzel a jelzővel, ha az a társadalom számára is hasznos (ember=zoon politikon!). Felfogása a társadalomról nem mechanisztikus, hanem organikus: a résznek nincs értelme az egész nélkül. Mi van hatással a hasznosságra? Inkább állapot, mint pillanat. Szerinte létezik a hasznosságnak egyfajta hierarchiája (!), a gyönyörök kölcsönösen kiszorítják egymást. (Példa a nyalánkságokat kedvelő emberek viselkedése a rossz színielőadások hatására). A cél: a jóság és a tökéletesség (az élvezet csak hab a tortán). A tevékenység célja (a telos) maga a jó.

Térjünk csak vissza egy pillanatra az epikulusokhoz és sztoikusokhoz, hiszen a közöttük folyó vita egyik legfőbb pontja épp a hasznosság, mint jó (és mint cél) fogalma volt. Platon, de Arisztotelész is közelebb áll a sztoikusokhoz. Viszont ő a hasznosság helyett a jót maximalizálta („<...> az emberek mindent a jónak látszó cél érdekében tesznek”). **7**

Vagy a Nikomakhoszi etika”: „Minden mesterség és minden vizsgálódás, de éppúgy minden cselekvés és elhatározás is, nyilván valami jóra irányul; tehát helyes az a megállapítás, hogy „jó az, amire minden irányul”. **8**

Vitába is keveredik a hedonista Eudoxossal, a gyönyör kérdésében, s bár Arisztotelész nem tagadja, hogy a gyönyör része a jónak, de leszögezi, hogy nem azonos vele, mint azt a hedonisták állítják. Viszont a jó alatt mindenki mást ért, a hasznosságon is. Nehéz elképzelni, hogy valaki önként tenne meg olyant, amit egyébként rossznak tart (miért lop például valaki? Soha sem azért, hogy növelje a hasznosságát, hanem azért, hogy gazdagabb legyen, amit viszont már jónak tart. Célunk a jó, és a hasznosság csak annak mellékterméke, egy externália. Arisztotelész tiltakozna a mai felfogás ellen, mely maximalizálná a hasznosságot. A cél az arany közép: „Az anyagiak adása és elvevése tekintetében középhatár a nemes lelkű adakozás; túlzás, illetőleg hiányosság pedig a tékozlás, illetve a fősvénység.” **9** Az a bizonyos arisztotelészi „arany közép”..., de „<...> nehéz dolog erkölcsösnek lenni: nagy feladat mindenben a közepet eltalálni”. **10**

Irodalomjegyzék

1. Hesziódosz: Istenek születése; Munkák és napok (Teogonia). Bp., M. Helikon, 1976.
2. Xenophon: Porói (De vectigalibus). Bp., Akadémiai Kiadó, 1957.
3. Xenophon: Porói (De vectigalibus). Bp., Akadémiai Kiadó, 1957.
4. Xenophon: az idézett mű
5. Platon: Timaios. In.: Platon összes művei (III. kötet). Bp., Európa, 1984.
6. Polányi Mihály: Személyes Tudás: úton egy posztkritikai filozófiához. Bp., Atlantisz 1974.
7. Arisztotelész: Politika. Bp., M.Tud.Társ.Ny., 1923.
8. Arisztotelész: Nikomakhoszi etika. Bp., Európa 1987.
9. Arisztotelész: Nikomakhoszi etika. Bp., Európa 1987. 1107 b.
10. Arisztotelész: Nikomakhoszi etika. Bp., Európa 1987. 1107 b.